

Verslag van de Naamkundemiddag bij het CBG op dinsdag 22 januari 2019

Lezing 1: De morfologie van zelfstandige naamwoorden in het Oudnederlands op grond van plaatsnamen

Arend Quak is gepensioneerd universitair hoofddocent Duits en Scandinavistiek bij de Faculteit der Geesteswetenschappen aan de UvA, emeritus bijzonder hoogleraar Oudgermaanse Filologie aan de RU Leiden, en lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. In zijn lezing ging Quak in op de mogelijkheden die plaatsnamen uit de periode tot circa 1100 bieden voor de kennis van de Oudnederlandse morfologie. Achtereenvolgens behandelde hij de genitief enkelvoud van mannelijke en onzijdige woorden en de genitief en datief meervoud, waarbij hij keek naar de chronologie en de verspreiding van de vormen.

Lezing 2: Hydronymia Neerlandiae

Vervolgens was het de beurt aan naamkundige Gerald van Berkel, die onder de titel *Hydronymia Neerlandiae* – een knipoog naar het grootschalige en langjarige Duitse project *Hydronymia Germaniae* – sinds 2007 werkt aan een woordenboek van waternamen, dat volgens planning eind 2020 het licht zal zien. Het uitgangspunt voor zijn bijdrage was dat het bij relatief jonge waternamen die zijn samengesteld met een persoonsnaam nog mogelijk moet zijn de historische persoon te achterhalen die in de waternaam vernoemd is. De zoekstrategie die hij daarbij toepast is feitelijk dezelfde als bij genealogisch onderzoek.

Van Berkel lichtte zijn aanpak toe aan de hand van een voorbeeld: de voormalige Sikkenswijk, een zijtak van de Drentsche Hoofdvaart ter hoogte van Bovensmilde. Van de waternaam, een samenstelling met wijk ('voor turfafvoer gegraven zijkanaal'), worden de ligging van het water, de gemeente en het tijdvak van ontstaan bepaald, en oude attestaties gezocht. Deze laatste laten zien dat de wijk afwisselend Sikkenswijk, Meester Sikkens-wijk en Meesterswijk werd genoemd. De wijk is ontstaan kort na het graven van de Drentsche Hoofdvaart, in of kort na 1771.

Daarna wordt vastgesteld of sprake is of kan zijn van een persoonsnaam respectievelijk familienaam in het eerste deel. Hiervoor maakte Van Berkel onder andere gebruik van CBG

Familienamen. Het verder achterhalen van de persoon in kwestie gaat uiteraard het makkelijkst als van die persoon zowel de voornaam als de achternaam in de waternaam is benoemd. Met die gegevens: locatie, tijdvak, achternaam en (soms) de voornaam, begint het speurwerk, onder meer in de doop-, trouw- en begraafregisters en in diverse belastingregisters. Voor Drenthe maakte Van Berkel gebruik van AlleDrenten.nl.

Lezing 3: Namen op de kaart

Hierna kreeg cartograaf prof. dr. Ferjan Ormeling van de Universiteit Utrecht het woord. Hij ging in zijn presentatie – een ingekorte versie van de Jansonuslezing van de Universiteit van Amsterdam in 2018 – in op namen op de kaart en het naamgevingsgedrag van Nederlandse zeelui in de zeventiende eeuw. Overzee hebben onze zeventiende-eeuwse zeelui immers behoefte gehad aan houvast om te kunnen verwijzen naar de objecten of verschijnselen die ze onderweg tegenkwamen. Dat waren in eerste instantie kapers, eilanden, havensteden, banken, bergen en klippen, en voor die noodzakelijke verwijzing zijn geografische namen gebruikt. Ze hebben die objecten dus benoemd, en daarbij hadden ze een aantal opties: ze konden, in contact met de plaatselijke bevolking, de plaatselijke benamingen overnemen, en ze konden die namen aanpassen aan het Nederlands of in het Nederlands vertalen. Wanneer er geen plaatselijke bevolking was, of wanneer ze die niet konden verstaan, konden ze nieuwe Nederlandse namen geven.

Bij het aanpassen van de namen aan het Nederlands werden meestal namen gekozen die sterk op de plaatselijke namen leken. Vertalingen waren natuurlijk alleen mogelijk wanneer men de plaatselijk gesproken talen begreep. Interessanter zijn de nieuwe namen, en die vallen uiteen in vier groepen:

- conceptuele of ideële namen (zo liet Prins Johan Maurits van Nassau in Recife, Brazilië, een paleis Vrijburg en in Kleef een paleis Freudenberg bouwen);
- religieuze namen (vooral heiligennamen maar ook van kerkelijke feestdagen);
- beschrijvende namen, waarbij aspecten van de plaatselijke objecten werden benoemd (zoals de plaatselijke flora en fauna);
- vernoemingsnamen of eponiemen, namen dus die men van huis had meegenomen.

Aan de hand van zeventiende-eeuwse kaarten bracht Ormeling de verschillende soorten nieuwe Nederlandse namen in beeld. De verschillen met het naamgevingsgedrag van andere

zeevarende naties in Europa werden behandeld, en daarnaast onderzocht Ormeling of we in Europa anders omgingen met de benaming dan in de Tropen.

De bron voor deze studie vormden de namen zoals ze op zeekaarten voorkomen, en daar zitten altijd veel fouten in – daarom toonde Ormeling als laatste een aantal voorbeelden van de manieren waarop er fouten konden optreden bij de benaming op de kaart.

Lezing 4: Zorgen over het cultureel erfgoed

De laatste presentatie voor de pauze was van taalkundige dr. Riemer Reinsma. Hij focuste op de taalkeuze op plaatsnaamborden in Friesland: eentalig Fries, tweetalig (Fries-Nederlands, Nederlands-Fries) of eentalig Nederlands?

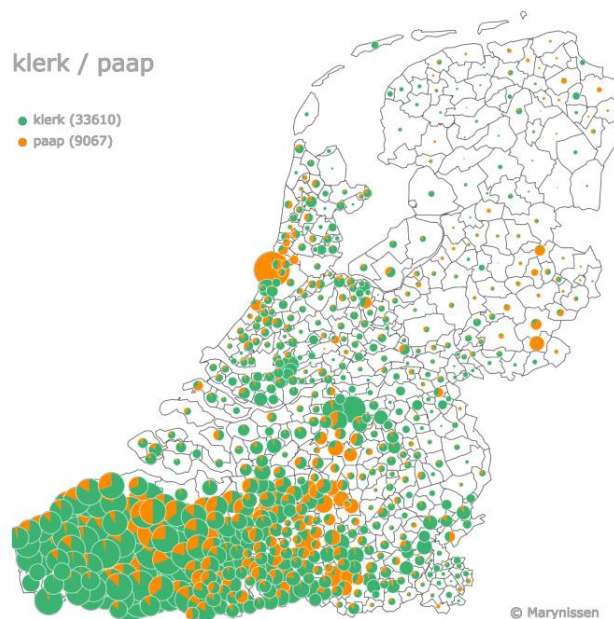

In Friesland (640,000 inwoners) heeft 55% van de bevolking het Fries als moedertaal. Over het algemeen domineert het Fries in landelijke gebieden, het Nederlands in meer geurbaniseerde gebieden. Traditioneel waren alle plaatsnaamborden in Friesland eentalig Nederlands (N). Tegenwoordig zijn ze meestal tweetalig, met hetzij het Fries bovenaan (FN) hetzij het Nederlands (NF). Het onderzoek van Reinsma gaat ervan uit dat de vier keuzemogelijkheden correleren met de mate waarin het Friese culturele erfgoed gekoesterd wordt. Zo zou een eentalig Fries plaatsnaambord kunnen wijzen op een sterk besef van Friesheid. Maar cultureel erfgoed is een vaag begrip. In zijn onderzoek heeft Reinsma dan ook twee correlaties gemeten die in cijfers kunnen worden uitgedrukt.

Ten eerste de correlatie met het aantal stemmen op de Fryske Nasjonale Party (FNP) in de Provinciale-Statenvierkiezingen, ten tweede die met het percentage Friese moedertaalsprekers. Uit het onderzoek concludeert Reinsma dat verstedelijkte gemeenten een olievlekwerking hebben op aangrenzende landelijke gemeenten, die zich bedreigd voelen in hun Friesheid en dat demonstreren op de naamborden. Landelijke gemeenten die geen stedelijke buur hebben voelen deze dreiging niet of minder, en als hun plaatsnaamborden in het Nederlands zijn, ervaren zij niet (of minder) de noodzaak om over te gaan op tweetalige of Friese borden. Gemeenten met een stedelijk karakter voelen twee tegengestelde behoeften: de verhollandste meerderheid wil geen Friese gezindheid demonstreren, de Friese minderheid juist wel. Dit belangenconflict leidt tot een soort compromis: meestal wordt dan gekozen voor Nederlands-Friese borden.

Lezing 5: Familienamen en religie

Na een korte pauze vervolgde prof. dr. Ann Marynissen van de Universiteit van Keulen met een lezing over de afspiegeling van de christelijke godsdienst in de moderne familienaamgeving. In het kader van haar methodologisch vernieuwd familienaamgeografisch onderzoek (2016) heeft ze de lexicale variatie in familienamen die teruggaan op het christendom onderzocht. Welke woorden voor kerkelijke ambten, geestelijken, religieuze objecten, gebouwen en feest-dagen zijn tot op heden in de familienaamgeving bewaard?

Had de opkomst van het protestantisme een invloed op de rooms-katholieke naamgeving? Allemaal vragen die in haar onderzoek aan bod kwamen.

Lezing 6: Surinaams-Chinese namen

Hierna was het tijd voor een uitstapje naar de West-Indische kolonie Suriname. Hier heerste grote vrijheid op het gebied van naamgeving, en daar ging jurist en naamkundige William Man A Hing dieper op in, in zijn lezing over het ontstaan en de achtergrond van Surinaams-Chinese namen. Praktisch alle bevolkingsgroepen hadden het recht een naam te kiezen zoals het hen uitkwam. Onder deze omstandigheden werd de twee- of driedelige naam van Chinese immigranten in zijn geheel als achternaam doorgegeven aan het nageslacht. Deze praktijk, die veel langer duurde dan elders, werd overigens door alle betrokkenen goedgevonden dan wel geaccepteerd.

Lezing 7: Ontfriezing en voornaamgeving

Na dit uitstapje overzee lag de focus weer op eigen land en wel op de ontfriezing van de Ommelanden in een presentatie van historicus en naamkundige Redmer Alma van het Drents Archief. Deze ontfriezing geniet al ruim een eeuw de aandacht van de wetenschap. In 1914 publiceerde Johan Huizinga "Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter?" en ruimde in die bijdrage een belangrijke plaats in voor naamkundig onderzoek. Nadere analyse van voornaamgeving in Stad en Lande in de late middeleeuwen werpt echter nog meer vragen op, die een opmaat voor wezenlijke antwoorden kunnen zijn.

Lezing 8: Het voorspellen van top-voornamen

De middag eindigde met een presentatie van naamkundige dr. Gerrit Bloothoofd van de Universiteit Utrecht over het voorspellen van top-voornamen. Met de komst van modenamen zien we de populariteit van een voornaam toe- en weer afnemen. Je kunt je afvragen hoe de verspreiding van zo'n nieuwe voornaam werkt. Om dat te onderzoeken heeft Bloothoofd alle 30.000 voornamen die in de periode 1920-1960 voor het eerst werden gegeven onder de

loep genomen. Hoe lang duurde het voordat de tweede, derde, vierde, etc. naamgeving plaatsvond? De eerste verrassende bevinding was dat die tijd afhangt van de latere populariteit. Dat betekent dat van meet af aan voornamen eigenschappen moeten hebben die aanspreken (of niet). Op basis van deze resultaten kan een model gemaakt worden hoe populariteit zich ontwikkelt. Dat model hangt af van het beginjaar, de verspreidings-/imitatiesnelheid, en langs hoeveel sociale netwerken een naam zich verspreidt, waarbij voor een sociaal netwerk gedacht moet worden aan alle mensen die gehoord kunnen hebben van de naam van een nieuw geborene

Als daar ouders bij zitten die voor een kind ook die naam kiezen, dan genereert dat een nieuw netwerk. Vervolgens kan met dit model geprobeerd worden de toekomst te voorspellen. Dat is op basis van de gegevens tot 2017 voor de topnamen van 2018 gedaan. Inmiddels kan die voorspelling gecontroleerd worden. En daaruit valt weer het nodige te leren.

